

Course: History of the Eastern and Western philosophy

Lecture 10: The Formation of Romanticism in German Enlightenment Tradition

Lecturer: Dr. Gulnoz Ruzmatova

Nemis ma'rifatparvarligida romantizmning shakllanishi va o'ziga xos xususiyatlari

Gerder, Lessing, Shiller, Gyote

REJA:

- 1. logan Gotfrid Gerder tarix falsafasining gumanistik xususiyati.**
- 2. Gotxold Lessing romantizmining falsafiy mazmuni.**
- 3. Fridrix Shillerning estetik utopiyasi.**
- 4. logan Getening san'at falsafasi.**

Tayanch soʻz va iboralar:

**Tarix falsafasi,
tarixiy taraqqiyot
gʻoyasi,
insonparvar tarix,
estetik utopiya.**

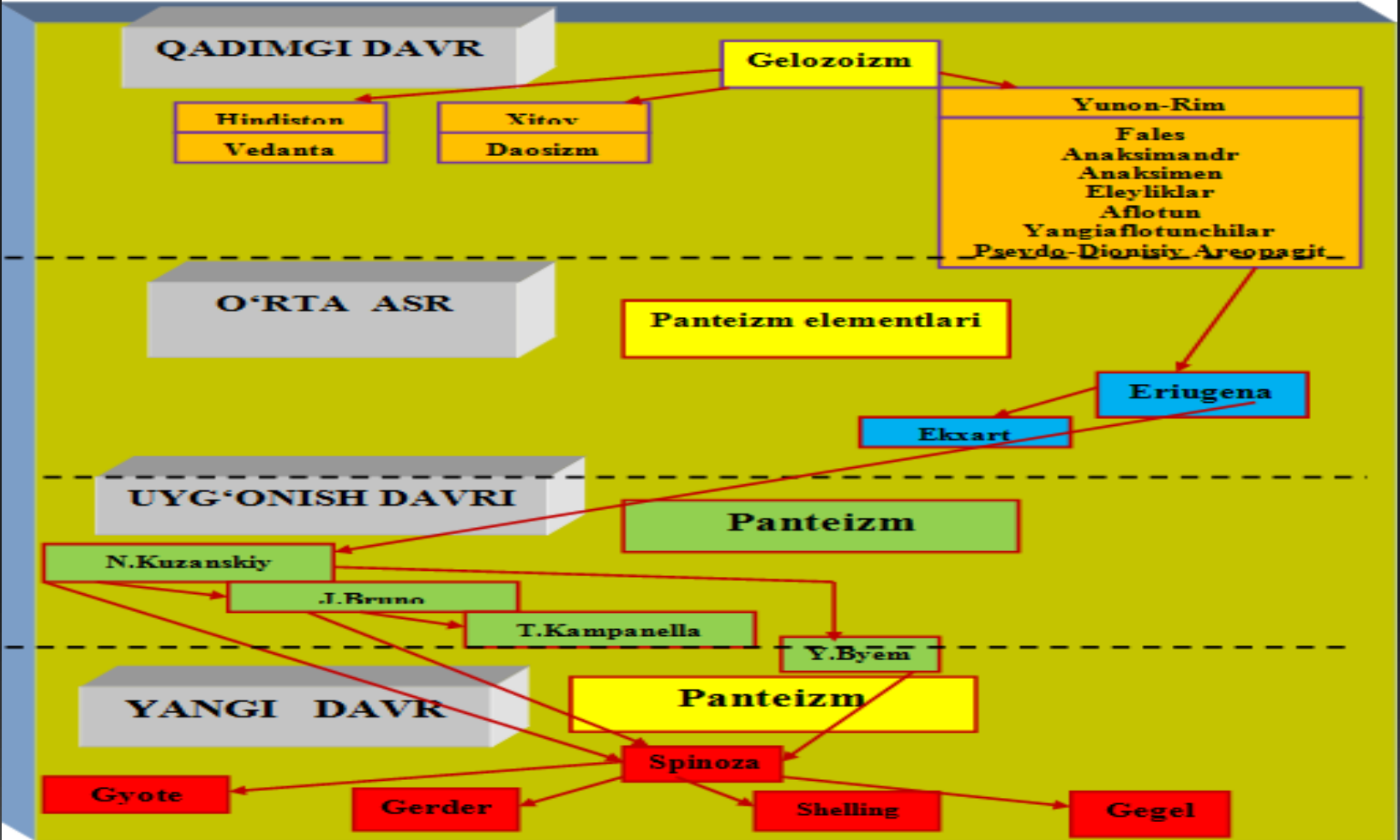
Darsning maqsadi:

Nemis romantizm falsafasi bo'yicha atroflicha va chuqur bilimga ega bo'lish; nemis romantizm falsafasi bilan boshqa ta'limotlarni qiyosiy tahlil qilish; nemis romantizm falsafasi bo'yicha talabalarning bilimini kengaytirish; falsafiy manbani tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish.

Nemis ma'rifatparvarligi

Nemis ma'rifatparvarlari bilimlarni kengroq yoyishga intilar edilar. Shuningdek, dinga juda ehtiyotkorlik bilan yondashar edilar. Gerder dinni isloh qilishga, uni fan va axloqiy tarbiyaga mos tomonlarini o'rganish va ko'rsatishga intiladi. Ta'kidlash kerakki, Germaniyada XVIII asrda ateizm juda kam ko'rinadi

Panteizmning rivojlanish davrlari*

*Pulatova D., Ruzmatova G.M. G'arb falsafasi tarixi. Darslik. – Toshkent: EFFECT-D, 2021. – 496 b. – B. 159.

1744-
1803

IOGAN GOTFRID GERDER

Buyuk nemis olimi Iogan Gotfrid Gerder 1744 yilda Sharqiy Prussiyaning uncha katta bo'lmagan Morungen shahrida tug'iladi. 1762 yilda o'rta maktabni tamomlagach Keninsberg universitetining ilohiyotchilik fakultetiga o'qishga kiradi. U yerda o'z zamonasining buyuk mutafakkirlaridan biri Immaniul Kantning metafizika, mantiq, matematika, fizik geografiya faniga oid ma'ruzalarini diqqat bilan tinglab boradi. Gerdyerda Kantning aniq, lo'nda, muammoning mohiyatini ochadigan tarzda yozib olgan ma'ruza matnlari saqlanib qolgan. Kantning tanqidiy davrgacha bo'lgan asarlari Gerder dunyoqarashining Shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. O'z ustozini Gerder doimo chuqur ehtirom bilan yodga oladi: "Uning ochiq chehrasi, Shirin so'zligi, hazilkashligi, o'tkir zehni o'zining boy fikrlarini yanada bezab turardi. Hazillardan juda zo'r foydalanr edi. Shuning bilan birga jiddiyligini ham sezdirib turar edi. Uning ma'ruzalari hamma vaqt qiziqarli va ommaviy suhbat xarakterida o'tar edi".

1744-
1803

IOGAN GOTFRID GERDER

Tabiat va inson haqida gapirar ekan, Gerder bularning har ikkalasini bir-biridan ajratmagan holda, Xudo - o'zi yaratgan narsalardir, deydi. U aytadiki: "Ba'zi yozuvchilar xatosi bilan "tabiat" so'zi insonlar oldida o'zining asl mohiyatini yo'qotib oddiy so'zga aylanib qolgan. Shunday bo'lsada, tabiat - bu qodirlik, farovonlik, donishmandlikka qaytadi, degan umiddaman", - deydi faylasuf.

1744-
1803

IOGAN GOTFRID GERDER

Oilada bolaga onaning muhabbati o'tadi. Ota g'amxo'rliги esa oilada insonparvarlikka asoslangan munosabatlarni ta'minlaydi. Ota-ona oilasida dastlabki insoniy jamiyat munosabatlari shakllanadi: qondoshlik aloqalari, ishonch, muhabbat insonlarni birlashtiradi. Mana shuning uchun insonning bolalik davri ruhi uzoq davom etishi lozim. Insonning yovvoyiligini sindirish va uni oilaviy muloqotga o'rgatish kerak.

1744-
1803

IOGAN GOTFRID GERDER

Gerder ta'kidlashicha, insonparvarlik inson tabiatining maqsadidir. Unga erishish yo'llari va choralari xudo insonning o'z qo'llariga topshirgan. Hamma narsa yoki har kimning maqsadi va unga erishish vositalari uning o'zida mujassam. Insonda undagi insoniylikdan ko'ra yuqoriroq turuvchi mansab ham qadriyat ham yo'q. Inson qay darajaga ko'tarilishdan qat'iy nazar u yaratilgandir. Inson insonparvarlarcha munosabatga har doim ehtiyojmanddir. Insonparvarlik esa, aql, til, san'at orqali yetkazib beriladi. Tabiat shunday qurilganki, unda erkak va ayol mo'jizasi yaratildi. Ular o'z hayotlarini yashaydilar, qariydilar va o'zidan keyingilar uchun nasihat beradi, ularni insoniylik ruhida tarbiyalaydi.

1744-
1803

IOGAN GOTFRID GERDER

Tarix har bir xalqning o'zigagina xosdir. Tabiat o'z qonuniyatlarini o'rnatish uchun makonni keng tanlagan. Har bir xalq o'zining yashash shart-sharoiti, vositalariga egadir. Xalqlar tarixining umumiy ekanligi Gerderda shubha uyg'otadi. Chunki xalqlarning o'ziga xosligi bu umumiylikka to'g'ri kelmaydi. Inson takdirining tabiiy qonuniga ko'ra: har bir xalq o'z oldiga ko'ygan maqsadiga erishish yo'lida turlicha vositalarni ko'llaydi.

1744-
1803

IOGAN GOTFRID GERDER

Til - har bir xalqda har xil, lekin u mohiyatiga ko'ra hamma uchun birdek ahamiyat kasb etadi. YAni inson tili muloqot vositasi bo'lib bu vosita orqali inson o'zining mukammal muomala madaniyatini shakllantiradi.

Insonparvarlikning o'ziga xos jihatlardan biri esa oliy darajadagi namunali muomala madaniyatidir.

1744-
1803

IOGAN GOTFRID GERDER

Demak, til, tafakkur va she'riyatning tabiiy ravishda kelib chiqqanligi haqidagi fikr bo'lgan rivojlanish g'oyasi, asta-sekin Gerder tomonidan tabiat va jamiyatga nisbatan ham tadbiq qilina boshlandi. Uning fikricha, tabiat quyi darajadan oliy darajaga qarab to'xtovsiz rivojlanayotgan holatdir. Boshqalarning aralashuvisiz, faqat tabiiy kuchlar tufayli tabiatning rivojlanishi borgan sari murakkab tartibdagi narsalarning paydo bo'lishi va shakllanishiga olib keladi.

1729-
1781

GOTXOLD EFRAIM LESSING

Gotxold Efraim Lessing Saksoniyaning Kamens shaharchasida ruhoniyl o'lasida tug'ildi. Dastlab u Leypsig universitetining ilohiyot fakultetida, keyin meditsina fakultetida o'qiydi. Berlinda u o'zining mashhur «Adabiy xatlar»ini nashr qildiradi. Bu unga Germaniyaning birinchi tanqidchisi sifatida katta Shuhrat keltiradi. Juda katta ahamiyatga ega bo'lgan “17 xat” Shekspirni himoya qilish bilan tugallanadi: “Shekspir Kornelga nisbatan ham tragik shoirdir. Sofoklning “Edipi”an keyin, “Otello”, “Gamlet”, “Qirol Lir”chalik bironta asar ham bizning his-tuyg'ularimiz ustidan bunchalik hukmronlik qilmagan”, — deb yozadi Lessing.

Ingliz shoiri A.Popga bag'ishlangan “Pop — metafizik” deb nomlangan risolada she'riyat va falsafa o'rtasidagi farq tahlil qilinadi. She'riyatni metafizik haqiqatlar bilan taqqoslash mumkinmi? Uningcha, faylasuf aniq va izchil iboralar bilan o'z fikrini ifodalaydi. Shoir esa so'zlar bilan o'ynaydi. U hech mahal “jiddiy, izchil haqiqatlarni ifodalashga intilmaydi”

1729-
1781

GOTXOLD EFRAIM LESSING

San'at makon va zamon mavjud bo'lgan voqelikka taqlid qiladi. Shundan san'atning ikki turi kelib chiqadi. Makon jismlar bilan to'lgan. Jismlar o'zlarining ko'rinib turgan xususiyatlari bilan tasviriy san'atning predmetlaridir. Zamon voqealarning davomiyligidir. Bular she'riyatning predmetlaridir. Lessing ta'kidlaydiki, ular o'rtasidagi tafovut nisbiydir. Chunonchi, tasviriy san'at ham voqealarni tasvirlashi mumkin va aksincha, she'riyat jismlarni voqealar orqali tasvirlashi mumkin.

1729-
1781

GOTXOLD EFRAIM LESSING

“Gamburg dramaturgiyasi” risolasining mag‘zi, muallif iborasi bilan aytganda, tafakkurning hayot tuprog‘i (perment) ana shundadir. Lessingning ta‘kidlashicha, umumiy xarakterning faqat ikkinchi turi Arastuning qarashlariga mos keladi. “Yuklangan xarakter” va “shaxslashgan g‘oyalar” birinchi turi esa, Arastu nazarda tutgan xarakterga nisbatan ancha g‘ayri oddiy. Ikki umumlashgan badiiy obraz haqidagi masala keyingi davr nemis estetikasining eng muhim masalalaridan biridir.

1759-
1805

GOTXOLD EFRAIM LESSING

Shu munosabat bilan Lessingning “Gamburg dramaturgiyasi”dagi bir monologini keltirish joiz. U shunday deb yozadi: “...Faqat yozuvchilarning o‘ziga o‘zlari haqidagi tanqidiy hukmlarni eshitishni yomon ko‘rmaydilar. Bizda, xudoga shukur, tanqidchilar maktabi bor. Ularning ichidagi eng afzali har qanday tanqidga ishonchni yo‘qotishga xizmat qildi. Ular “Geniy! Geniy! Geniy harakatday qonun-qoidadan afzal! - deb qichqiradilar”. Bu yyerda so‘z “Bo‘ron va iskanja” deb nomlangan harakat haqida ketayapti.

1729-
1781

FRIDRIX SHILLER

Fridrix Shiller XVIII asr nemis ma'rifatchiligining yirik vakillaridan biri. U haqida Shiller Kantni o'qimasdan avval kantchi bo'lib olgan, deydi. Buning isboti sifatida Shillerning quyidagi fikrini keltirish mumkin. "Ko'pchilik faylasuflar ta'kidlaydilarki, tana jonning zindonidir. U jonning komillikka parvozigiga xalaqit beradi. Boshqalari, aksincha, ta'kidlaydilarki, tana holatining yaxshilanishi ma'naviy yuksalishga olib keladi. Menimcha, bu yyerda har ikki tomon ham bab-barobar bir tomonlama fikr yuritadilar".

Shiller "haqiqatning o'rta yo'liga chiqish" uchun bu ikki oqim o'rtasida muvozanat o'rnatmoqchi bo'ladi. Shillerning bu fikrlari Kantning "Sof aqlning tanqidi" asari yozilishidan bir yil ilgari bayon etilgandi. Shiller "haqiqatning o'rta yo'li"ni topishda Kantga borib taqaluvchi ta'limot izidan boradi. Shiller Kant asarlari bilan 80-yillarning o'rtalarida tanishadi. Shundan keyin shoir faylasufga, Kantning muhlisi va uni afkor ommaga tashviq qiluvchiga aylanadi.

1729-
1781

FRIDRIX SHILLER

Shiller Kantning madaniyatning qarama-qarshi tarzda rivojlanish haqidagi ta'limotiga qo'shiladi. U qat'iyat bilan ta'kidlaydiki, insoniyat kamolotga qarab borgan holda sivilizatsiya zanjirlari bizni tobora dahshatliroq siqadi va faqat "yomonlik muvozanati" bunga ba'zi chegarani qo'yadi. Taraqqiyot quroli kelishtirib bo'lmaydigan ziddiyatlar, odamlarning, ularning mehnati va qobiliyatlarining bo'linishi, chegaralash insonni ustaga aylantiradi. Lekin shu bilan bir vaqtda "kasbiy telbalik" - mutanosiblikni yo'qotishga olib keladi. Uni o'ziga qaytarish esa, san'atning vazifasi. San'atkor — asr farzandi. Lekin u asr tantig'i bo'lib qolsa, uning holiga voy. Odamlar tarbiyaga muhtoj. San'atkor uni go'zallik yordamida tarbiyalashi mumkin va tarbiyalashi zarur.

1729-
1781

FRIDRIX SHILLER

Go'zallik insonning mo'tabar tabiatiga mos keladi. Inson kabi go'zallik ham ikki tomonlama xarakterga ega. Shiller meditsina bilan shug'ullangan davridayoq inson mutlaq moddiy ham emas, mutlaq ruhiy ham emas, degan xulosaga keladi. Shoir va faylasuf sifatida bu fikrni qat'iyat bilan himoya qiladi. Shiller insonga xos bo'lgan ikki qarama-qarshi intilish haqida gapiradi. Birinchisi fizik tabiatiga xos bo'lgan intilish ikkinchisi — ruhiyat, ya'ni axloqiy va aqliy say-harakat. Lekin shu bilan birga alohida o'rta kayfiyat ham mavjudki, unda ruh jismoniy holatni ham, axloqiy holatni ham his qilmaydi. Lekin har ikki sohada ham faoliyat ko'rsatadi. Bu holatni Shiller estetik holat deb ataydi.

1729-
1781

FRIDRIX SHILLER

Bundan go'zallikning ikki tomonlama xarakteri kelib chiqadi. U ham moddiy, ham ruhiy, ham ob'ektiv, ham sub'ektivdir. Bu ham hayotning o'zi, ham uning timsoli. Go'zallikning mohiyati o'yindir. Bu yyerda ham go'zallikning ikkilanganligi namoyon bo'ladi. Bu masalada Shiller Kant g'oyasini o'zlashtiradi. O'yin deganda insonning ijodkorlik tabiati namoyon bo'ladigan, madaniyat yaratadigan erkin faoliyatni nazarda tutadi.

1749-
1832

IOGAN VOLFGANG GYOTE

logan Volfgang Gyote nemis shoiri va mutafakkiri, imperator maslahatchisi oilasida tugʻilgan. Leypsigda, soʻngra Strasburgda huquq va tabiiyot fanlarini oʻrgandi. Mavjud feodal tartiblar va knyazliklarga norozilik bilan chiqqan Shturmerlik harakatida ishtirok etdi, uning nazariyotchisi I.G.Gerder bilan doʻstlashdi.

Gyote ijodi 1770 yillarda boshlandi. “Gets fon Berlixingen”, “Prometey”, “Muhammad” kabi dramalari va qator sheʼriy asarlari bilan ommaga tanildi. “Yosh Verterning iztiroblari” romani (1774)da ishq sarguzashtlari ijtimoiy voqealar bilan bogʻlanib ketadi. 1776 yilda Gyote gersog Karl Avgustning vaziri qilib tayinlanadi. Gyote mavqeidan foydalanib, qator demokratik islohotlar oʻtkazish niyatida boʻldi, ammo oʻz ideallarini amalga oshmasligini anglab, 1786-1788 yillarda Italiyaga sayohat qiladi. “Ifigeniya Tavridda” (1786), “Egmont” (1788), “Torkvato Tasso” (1790) dramalarida avvalgi asarlaridagi isyonkorlik ruhi oʻrniga isloh bilan cheklanish, mavjud tuzum bilan kelishish gʻoyalarini ilgari surdi. Gyote dunyoqarashidagi ikkilanish kayfiyatlari fransuz burjua-demokratik revolyusiyasi (1789)ga munosabatida ham koʻrinadi: bir tomondan, fransuz xalqining ozodlik, teng huquq uchun kurashini olqishlasa, ikkinchi tomondan, shunday voqealarning oʻz vatanida boʻlishini istamaydi.

1749-
1832

IOGAN VOLFGANG GYOTE

Sharq mavzuiga murojaat qiladi. Shoirning yozishicha, buni “Yevropadagi hayot sharoiti va davr taqozo qildi”. Gyote Sharq mamlakatlari tarixi, madaniyati, adabiyotini chuqur o‘rganadi; Firdavsiy, Anvariy, Sa‘diy, Nizomiy, Rumi, Hofiz, Jomiy kabi shoirlar ijodi bilan tanishadi. Hofizni esa ustoz deb biladi. Sharq poeziyasida hayotbaxshlik, inson ongiga ishonch kuchli ekanligi shoirni hayratda qoldiradi, u qadimgi rimliklarning “Yorug‘lik Sharqdan!” shiorini takrorlaydi. Gyotening “G‘arbi-sharqiy devon” she‘rlar turkumi 1819 yilda nashr etildi.

1749-
1832

IOGAN VOLFGANG GYOTE

San'atkor tabiatga nisbatan o'zini qanday tutishi kerak? Gyote san'atkorni tabiatga oddiy taqlid qilishdan» ogohlantiradi. "...Biz bunday holat imkoniyatidan hayratga tushamiz, biz hatto ma'lum darajada lazzatlanamiz. Lekin bunday asar bizni haqiqiy lazzatlantira olmaydi. Chunki unga go'zallik belgisi bo'lgan san'at haqiqati yetishmaydi".

1749-
1832

IOGAN VOLFGANG GYOTE

«Sodda va hassos she'riyat» deb nomlangan mashhur maqolasida Shiller “Shoirlik geniysi namoyon bo‘lishi mumkin bo‘lgan faqat ikki uslub” haqida fikr yuritadi. Uning she'riyatning ikkiga ajralishi haqidagi maqolasi ma'lum ma'noda Gyotening “tabiatga oddiy taqlid qilish” degan maqolasiga javobdir. Bu maqolada trixotomiya, ya'ni san'at uslubining uch xilga bo'linishi haqida gap ketadi. Gyote bu har uchala uslub haqida ham hurmat bilan gapiradi. Lekin bayon qilish usuli yuqori, mukammalroq uslubdir. Gyote trixotomiyasi, ya'ni she'riyat uslubining uchga bo'linishi haqidagi ta'limoti bitta yagona uslubning afzalligini asoslashga qaratilgan edi.

1749-
1832

IOGAN VOLFGANG GYOTE

Gyote Shillerning “Sodda va hassos she’riyat haqida” maqolasida bayon qilingan fikrlar bilan kelishishga moyillik bildiradi. Unda Yangi estetikaning birinchi asosini ko‘radi. Gyote, Shiller iborasi bilan aytganda, goh “soda”, goh “hassos”. U “umumiylashtirish” uslubiga ham, “turlashtirish” uslubiga ham murojaat qiladi. Uning ijodida ikki uslub badiiy shaklni yaratish masalasini echishda birlashadi.

Takrorlash uchun savol va topshiriqlar

- Nima uchun nemis romantizm falsafasi deyiladi?
- Falsafa tarixida nemis romantizm falsafasining ahamiyati qanday?
- Gerder tarix falsafasining mazmuni nimada?
- Gete ijodiga sharqona she'riyat qanday ta'sir ko'rsatgan?
- Shillerning estetik utopiyasining mazmuni nimada?

ADABIYOTLAR:

- ❖ Йўлдошев С., Усмонов М., Каримов Р., Қобулниёзова Г., Рузматова Г. Янги ва энг янги давр Ғарбий Европа фалсафаси.. Ўқув қўлланма. –Тошкент: Шарқ, 2002.
- ❖ Пўлатова Д., Рузматова Г. Ғарб фалсафаси. Ўқув қўлланма. – Тошкент: PREMIER-PRINT, 2011.
- ❖ Скирбекк Г., Гилье Н. Фалсафа тарихи. –Тошкент: Шарқ, 2002.
- ❖ Гердер И. Идеи к философии истории человечества. –М.: Наука, 1977.

E'TIBORINGIZ
UCHUN RAXMAT!!!